

ISTEN ÉS ÉLETTÖRTÉNET

A narratív identitással kapcsolatos kutatási eredmények
gyakorlati teológiai jelentősége
/tézisfüzet/

Siba Balázs

**Budapest
2008**

éltünk, illetve olyan gondolatokra juttat el, melyekkel eddig még nem találkoztunk, de Isten tanítani akar bennünket, akár saját életünk példáján is.

Befejezés

Hogy mi lehet a válaszunk a posztmodern kor kihívásaira? Ma a tradíciók krízisét éljük. De ez egyben lehetőséget is jelent arra nézve, hogy tradíciónk megújuljon. A posztmodernben ugyanis akkor tudunk hitelesek lenni, ha minden eddiginél komolyabban vesszük az embert és az ő szükségét, törekednünk kell megérteni az ő életvilágát, de legalább ennyire komolyan kell vennünk hitünk tanításait, s azt a bizonyosságtételt, ami ránk bízott. Nekünk magunknak is fel kell fedeznünk azt az örökérvényű igazságot, hogy Isten radikálisan szeret bennünket és élettörténetünket Ő bármilyen körülmények között képes megújítani, s történetünket, mint Isten gyermekei, közös történetként írhatjuk Ővele.

1. Posztmodern útkeresés és keresztyén útkövetés
2. Az emberi szubjektum kérdése a gyakorlati teológiában
3. A történeteiben élő ember
4. Az élettörténet és a keresztyén meta-elbeszélés
5. Mítobiográfia és élettörténet
6. Élettörténetgondozás

Bevezetés

A narratív identitás kutatása újszerű, és a posztmodernben egyre idősebb feladat, mely az identitás új összefüggéseit feltárva segíthet önmagunk és közösséghez tartozásunk megértésében. Korunk társadalmi kihívásai között keresztyén identitásunk formálásában életünk és hitünk történeteinek tudatos gondozása hathatós eszköz lehet. Ennek kapcsán dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy miért érdemes személyes történetünket és Isten történetét egymás mellé tenni és, hogy hogyan kapcsolódik össze ez a két történet. Ez a kérdés jelenik meg fejezetről fejezetre az általánosan emberitől a speciálisan egyedi témák felé haladva.

Ahhoz, hogy a változó világ folyamatait értelmezzük – azzal a céllal, hogy megérthessük az emberi lélekben végbemenő változásokat – fontos megvizsgáljunk először is a kort, amelyben élünk, az embert, akit megszólítunk, illetve magunkat, hogy valóban adekvát válaszokat adunk-e a meglévő kérdésekre. A társadalomrajz után azt vizsgálom meg, hogy hol van helye a teológiában az emberi szubjektummal és élettörténeteivel való munkának, valamint milyen paradigmaváltásokra van szükségünk ahhoz, hogy hitünket olyan nyelven közvetítsük, melyet korunk embere megért. Ezt követően azt vizsgálom meg, hogy hogyan íródik az emberi élettörténet és az milyen módon kapcsolódik be a keresztyénség nagy közös elbeszélésébe, illetve hogy hogyan jelenik meg az istenkeresés konkrét emberi történetekben, és milyen kapcsolópontokat találhatunk a keresztyén hit és az emberi élet kérdései között. Végül az utolsó fejezetben arra teszek javaslatot, hogy milyen szempontok alapján tudjuk alkalmazni az élettörténeti reflexiót gyülekezeti kontextusban.

ágyazottan kapnak értelmet s az elbeszéléseken keresztül érthetjük meg mások cselekedeteit is.

Az élettörténetgondozás tehát alapvetően két egymással összefüggő identitásformáló tényezőről szól: a diakron és szinkron folyamatok együtteséről. A reflektáló egyén nemcsak az önismertében növekszik, hanem mindez egy keresztyén közösségben teszi, s a közös énfeltáras által együtt növekednek egymás megismerésében és a szeretetben.

A közösségen kívül azonban legalább ennyire fontos a kapcsolati térben megjelenő hittartalmak gondozása, hiszen hogyha az életünket reflektíven és koherens egészként akarjuk látni, akkor én-víziónkat bizonyos domináns metaforák és történetek köré kell rendeznünk. A „metaforikus valóság”, „transzformációs tér”, vagy „áldó tér” tulajdonképpen az a tér, amelyben keresztyén identitásunk létrejön.

A keresztyén metaforák használata összeköt bennünket elődeinkkel s az utánunk jövő generációkkal s olyan szimbolikus erejük van, melyek megmozgatnak tudattalan, kollektív tudattalan dimenziókat, mélyre hatnak az emberi lélekben, illetve elbeszélhetővé teszik életünk megmagyarázhatatlan jelenségeit, a kimondhatatlan érzéseket. Cselekedeteink motívációit és céljait, önmagunk és környezetünk megértését nehéz elképzelnünk a megmagyarázhatatlan titok fogalma nélkül.

A metaforikus valóság térében megjelenő konkrét hittartalmak mint perspektívák, világolvasati lehetőségek befolyásolják átéléseinket.

Az az ember, akinek önmagához és a világhoz való viszonyának hermeneutikai körébe konkrét hittartalmak kerülnek, másként éli meg a világot, mely aztán befolyásolja az élménygyűjtés és feldolgozás körét.

A közös értelmezési rendszer, a világhoz való azonos viszonyulás nemcsak élményközösségre von a metaforák és szimbólumok által, hanem trialógusba von Istennel. A transzformációs tér tehát nemcsak magam értelmezése, hanem egyben út a párbeszédre a másik emberrel, de magával Istennel is. Az önmagunkra, a másik emberre és Istenre való együttes figyelésben új perspektívák nyílhatnak életünk számára.

Teológiai megközelítésből a biográfiai munka tehát az új élet megtalálásának kulcsa lehet annyiban, amennyiben ráébredt bennünket sáfár voltunkra, életünknek azon lehetőségére, melyekkel eddig nem

1. Posztmodern útkeresés és keresztyén útkövetés

Korunkban egyre több jel mutat arra, hogy korábbi tendenciák fordulnak meg. A posztmodernben már egy kiszolgáltatott ember képével találkozunk, aki kezdi látni behatároltságát. Azt, hogy az ember határátlépésekre ítélt lény, korunk embere sokkal inkább érzi, mint valaha, hiszen az emberek többet váltanak munkahelyet, életteret, mint a korábbi időkben, és a családi szerepek is többször változnak. Az ember érzi létének sokféleségét; a jelenségek többértelműségét és ezért önmagát szubjektív módon majd minden nap re-konstruálnia kell, „ki kell találnia” önmagát. Ma már nemcsak krízishelyzetekben, hanem a mindennapokban is egyre inkább átéli létének határait, korlátozott voltát. Az, hogy az embernek szüksége van életét távlataiban látni, nem magától értetődő szükséglet. Ahhoz, hogy a keresztyénség ezen a szükségleten keresztül kapcsolópontra találjon az emberekhez, először önreflexióra kell készítenie őket, hiszen hogy válaszolni tudjunk az élet nagy kérdéseire, először segítenünk kell az embereket, hogy feltegyék ezeket a kérdéseket. Az élet és életesemények értelmezése nem egyszerű feladat. Ezt is tanulni kell, hiszen az emberi életben vannak olyan paradox vagy kritikus helyzetek, melyeket képtelenek volnánk magunktól megérteni, illetve a bennünk és körülöttünk zajló események leírására esetenként nincs megfelelő szókészletünk. Ugyanakkor a reflexióra való igény egyre nő, hiszen a posztmodern ember hálózatokban gondolkodik s ennek megfelelően kapaszkodókat keres. Az egyre nagyobb fokú élettörténeti bizonytalanságból következik, hogy az embereknél egyre nagyobb szükség van kapaszkodókra az életben: barátokra, értékrendszerre, tradícióra. Ezek segíthetnek utat találni az életben.

Két egymással ellentétes folyamat erősödött fel korunkban: egyrészt egyre növekszik az igény arra, hogy az ember reflektáljon az életre, mit és miért is tesz, másrészt egyre kevesebb a tér és idő arra, hogy ezt megtegye, legyen ideje önmagára. Ez súlyos probléma, ugyanis egyre többek életéből hiányoznak a beszélgetőtérek és alkalmak. Az élettörténeti reflexióhoz azonban idő, tér és alkalom kell, s épp ennek mentén találhatunk kapcsolatot a posztmodern ember szüksége és az egyház missziója között.

2. Az emberi szubjektum kérdése a gyakorlati teológiában

A gyakorlati teológiának segítségét kell nyújtania ahhoz, hogy az egyház kontextusának megfelelően növekedni tudjon a keresztyén identításban és feleletet tudjon adni kora kihívásaira. Ennek szellemében úgy kell a keresztyénség megjelenési formáinak elméleti hátteret adnia, hogy közben figyeljünk arra, hogy egyrészt ne szakadjon el a valóságtól, ne csak hipotetikus emberekkel és körülményekkel foglalkozzon, ugyanakkor az életet a keresztyén üzenet fényében és kritikájával szemlélje. Ennek a törekvésnek egyik alkalmas eszköze éppen az élettörténet tudatos gondozása lehet.

Amikor azzal foglalkozunk, hogy a vallás és a keresztyén hit konkrétan hogyan jelenik meg a különböző életterekben és életutakon, tulajdonképpen hermenutikai megközelítéssel van dolgunk, melyben az emberi szubjektum, mint a teológia tájékozódási-pontja jelenik meg.

Vallás- és egyházszociológiai aspektusból nézve az élettörténeti változások segíthetnek feltérképezni, hogy az egyház és a vallás milyen szerepet töltsön az emberek életében. Az élettörténetek valláspedagógiai szempontból is érdekesek, hiszen ezekben lehet nyomon követni a hit útját, változásait. De fontosak ezek az elbeszélések az Isten munkájának megértésében is: az egyéni élettörténetet abban a hitben konstruáljuk, hogy Isten számára az életünk nem csupán egy a sok közül. Ennek az ígéretnek a fényében a teológiai vizsgálódásnak nem szabad alábecsülnie egyetlen ember saját élettörténetét sem.

A teológia igazi kapcsolódó pontja az emberi élethez az, amikor az ember az Egész iránt érdeklődik s magát ehhez az Egészhez kapcsolja, ebből a szempontból értelmezi helyét a világban. Gondolkodásunknak egyik vallásos eleme az a meggyőződés, hogy ebben a világban különös helyünk van.

A másik vallásos jelenség az élettörténetek írása/elbeszélése közben, hogy a történetek mindig valakihez szólnak. Minden biográfiai műben van egy Valaki, akinek íródik, aki előtt felfedi magát az ember. Szükségünk van egy külső vonatkoztatási pontra, akinek szemszögéből próbáljuk értelmezni, s aki előtt igazolni szeretnénk életünket, döntéseinket.

magyarázat a többi részidentitás, a többi lehetséges élettörténeti elbeszélés számára. A harmadikféle mitobiográfia a munka, a család stb. szempontjából elmesélt élettörténeti elbeszélésben nemcsak mint téma jelenik meg, hanem mint rendezőelv a többi részidentitás számára.

A situatív öntematizálás szintjétől haladva a részidentitások és a metaidentitás felé tulajdonképpen arról beszélhetünk, hogy a mitobiográfia hogyan válik hittörténetté. Hiszen nemcsak arról van szó, hogy a vallás egyre absztraktabb szinten jelenik meg az ember identitásának képzésében, hanem a vallás konkrét hittartalmakkal is párosul. Az ember vallásos önértelmezése egyben a keresztyén hit megvallásával, az Isten országa történetének személyesen önmagunkra vonatkoztatott és megélt valóságává válik.

6. Élettörténetgondozás

Az élettörténeti munka tulajdonképpen életünk idejével és alkalmával való tudatos bánásról, az úgynevezett biográfiai kompetencia megszerzéséről szól.

A vallásosság szempontjából nagyon fontos, hogy az emberek életében lévő kérdések először is tudatosuljanak, megfogalmazódjanak, tulajdonképpen megjelenjen az igény arra, amit a vallás kínál: egy élet-, és világmagyarázatra.

A keresztyénség szerepe azonban nem önmagában a kérdésfelvetésben van – hiszen ez önmagában még csak implicit vallásos jelenség – hanem azokban a kérdésekre adott válaszokban, amelyekben az ember életének végső értelmet talál. A keresztyénség az identitás formálásához tehát sajátos perspektívát és konkrét tartalmat rendel.

Az élettörténetben személyre szabottan láthatjuk meg Isten keze munkáját, érthetünk meg olyan összefüggéseket, amelyeket Isten a saját életünkön keresztül akar megtanítani nekünk.

A személyes identitás tehát nemcsak az éntudatosság által, hanem a közösségi reflexió segítségével erősödik meg. Személyes identitásunkhoz szükségünk van egy másokkal megosztott „szimbolikus értelemvilágra,” de ez csak akkor lesz csoportidentitás, ha tudatosul és a csoport tagjai számára relevánssá válik. Saját történeteink csakis a környezetünk történeteibe

egyrészt szabályrendszer nyújt a keresztyén közösségek életére nézve, másrészt az egyes ember életét is magyarázza, és az egyháztörténetbe integrálja.

Hermeneutikai szempontból kettős dolog történik. Egyrészt életemet új perspektívából Istennel kapcsolatban írom át, másrészt ezzel életem bevonódik az Isten-ember közös történetébe. A keresztyén meta-story tehát nem platóni idea, mely független lehetne hordozótól, ugyanis vannak benne olyan általános érvényű igazságok, metaforikus kifejezések, mellyel minden generáció és minden egyes ember újra és újra interakcióba kerülhet.

Ez nem jelenti azt, hogy minden generációnak újra fel kell fedezni a keresztyén hitet, de azt igen, hogy az adott élethelyzetben interpretálnia kell keresztyénységét a múlt és jövő dialektikájában. A keresztyén hit tehát egyszerre néz visszafelé, hogy hogyan is volt eddig megélhető a Krisztussal való kapcsolat, s egyszerre néz előre, hogy hogyan is éljen ezután. A keresztyénység nagy elbeszélése pedig úgy jelenik meg, mint amelybe ágyazottan értelmet nyer a múlt, irányultságot a jelen és perspektívát a jövő.

5. Mitobiográfia és élettörténet

Személyes történetünk szempontjából döntő jelentőségűek azok az életpéldák, akikkel életünk során találkozunk, azok a mentorok, akik segítenek a felnőtté válásban, azok a tanmesék, melyeket öröklünk, azok a parabolák, amelyek saját életünkre szolgálnak életmagyarázatul, illetve az a csoportidentitás, amely részének tekintjük saját magunkat.

A vallásos önértelmezés szempontjából háromféle mitobiográfiát különböztethetünk meg. Az egyikben a vallásos témák, értelmezések csak elvétve, szígeszerűen a szituatív öntematizálás szintjén jelennek meg. A másodikféle mitobiográfiában a vallásos témák egy összefüggésrendszerbe, egyfajta történetté szerveződnek, s mintegy részidentitásként jelennek meg. Ebben az esetben az embernek van egy története Istennel, viszont ennek a történetnek nem feltétlenül van kapcsolata más részidentitásokkal. A harmadikféle mitobiográfia esetében a vallás már a metaidentitás, önértelmezés szintjén is fontossá válik. A vallás már nemcsak úgy jelenik meg mintegy összefüggő történet, hanem egy integráló, értelmet adó

3. A történeteiben élő ember

A rendszeralkotás egyik ősi formája az, hogy az ember történeti keretbe ágyazza életének mindennapjait és a sok kis történetet próbálja egy nagy történetté formálni, amelynek van eleje, vége, tart valahonnan valahová.

A narratív identitás az a mód, ahogy az ember önmagát a világban értelmezi s ezzel mintegy keretet ad a konkrét tartalomnak, élete történetének, történeteinek. Ez megfordítva is igaz: a történetek „írása” alakítja az ember identitását. A narratíva tehát úgy jelenik meg mint az identitás kohézióját biztosító gondolati keret, struktúra. Az identitás tehát nem egy absztrakció, melynek az ember idővel birtokába jut, hanem egy szerkezeti váz, melyet a történeti elbeszélés konstruál, s szituációtól függően tölt meg tartalommal. Sokféle történeti szála fűzhetjük fel életeményeinket és gondolatainkat önmagunkról, s ez mind egy-egy része identitásunknak. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a narratíva csak egy egész életutat bemutató elbeszélés lehet. A valóságban ez igen ritka jelenség, esetleg kórházi ágyon fekvve mondja el valaki betegsége egész történetét, vagy lelkgondozói beszélgetésben házassága történetét. A mindennapokban inkább rövid epizódokat, történéseket írunk le, de ugyanezt a narratív gondolkodási struktúrát használjuk.

Az narratív gondolkodás mód jellemzője az idői szerveződés, a történetek epizódokra bontása, a személyi és társas viszonyok központi szerepe. Ezzel szemben ott van egy másik, az úgynevezett paradigmátikus gondolkodás mód, mely kategorikus módon próbálja megragadni a valóságot. Jellemző rá a jelenségek kontextustól kiszakított absztrakt leírása és a hierarchikus fogalmi szerveződés.

Ez a két rendszer párhuzamosan él egymás mellett, mindegyiket használjuk a köznap életben is. A paradigmátikus gondolkodás elvontabb szint, felülemelkedik a kontextualitáson s így alkalmas arra, hogy sokféle jelenséget rendszerbe fogjon. A narratív rendszer nemcsak az absztrakció középszintje a paradigmátikus gondolkodási kategóriákhoz képest, hanem a világ történeteiben való megértésében megjelenik egy ősi jelleg, mely magyarázatot ad, azzal, hogy nemcsak térben, de időben is elhelyezi az embert a világmindenségben. Hozzátehetjük, hogy ez a kevésbé absztrakt rendszer egyben sokkal rugalmasabb is, így integrálni tudja akár a gyökeres társadalmi változásokat is. Hiszen amíg a paradigmátikus gondolkodás

kategorizál és hierarchiákat hoz létre, addig a narratív forma úgy alkot rendszert a világ dolgai között, hogy nem kell mindent absztrakt tudományos rendszerbe foglalnia.

Olyan hatások erősödnek fel korunkban, melyek erősítik azt, hogy a struktúrákban való megértés mellett egyre fontosabbá válik a történetekben (képekben) való gondolkodás. Ezzel párhuzamosan megfigyelhető, hogy bár a kereszténység történetében mind a paradigmátikus mind a narratív gondolkodási struktúrára találunk példát, mégis keresztény vallásunk nyelve eredendően narratív szerkezetű. Hiszen a dogmák mögött történetek húzódnak meg. A narratíva nem tör arra, hogy mindent kategóriába soroljon, éppen ezért tud szólni olyan jelenségekről is, mint az élet töredékessége, megférnek benne a paradoxonok, megmagyarázhatatlanság, a kikövetkeztethetetlenesség. A narratíva végső igazságait képekben, metaforikusan fogalmazza meg. Ezért alkalmas arra, hogy a vallásos ember általa értse meg helyét a világban és értelmezze életét Istennel kapcsolatban.

A vallást összeköti a narratív gondolkodással, hogy az identitásunk történeti szálra való felfűzése mindig irányultságot fejez ki. Elmesélés közben rendszerezünk az eseményeket, fontossági sorrendbe állítjuk őket, némelyeket jobban hangsúlyozunk, másokat csak megemlítünk, esetenként váltunk az idősíkok között, máskor lineárisan írjuk le az események láncolatát. Mindeközben az egy adott verzió mellett döntés azt jelenti, hogy egyben más interpretációs lehetőségeket kizárunk. Az elmondással változik, „szűkül” a világ, de egyszersmind rendezetté is válik. A narratívák tehát nemcsak magyarázatul szolgálnak, hanem egyben tervrajzként is működnek, segítve az orientálódást.

4. Az élettörténet és a keresztény meta-elbeszélés

Akár saját élettörténetünkre, akár a kereszténység nagy elbeszélésére gondolunk, azt mondhatjuk, hogy mind a kettő mögött egy-egy nagyon nehezen megválaszolható kérdés húzódik meg. A közös történet kérdése: „Hol van Isten a világban?”, a saját magunkhoz intézett kérdés pedig így hangzik: „Vajon mi lesz belőlem? Vajon jól csinálom-e azt, amit életnek neveznek?” Első látásra talán úgy tűnik, hogy e két kérdésnek vajmi kevés köze van egymáshoz, valójában azonban elválaszthatatlanok. Isten

jelenlétének közvetlen hatása van arra, hogy mivé lesz életünk, és (a világban való) útonlételünk szempontjából döntő jelentősége van annak, hogy Isten hogyan van jelen a világban. Fogalmazhatjuk ezt úgy is, hogy az ember istenkeresése és Isten emberkeresése a konkrét élettörténetekben összeér. Az ember identitásának a keresztényen meta-storyhoz való kötődése tehát nem absztrakt dolog, hanem élethelyzetekhez, személyekhez, élményekhez kapcsolódik: a tradicionális identitás nem egy elvont princípiumból, hanem konkrét helyi összefüggésekből áll össze.

Az egyház története során az egyéni élményekből, hittapasztalatokból, a kiválasztottak közösségében élők történeteiből született bizonyágtételekből kapunk képet az Isten országa nagy történetéről.

A közös történet sok kis egyedi történetből válogatás és kombinálás útján tevődik össze, soha el nem mesélhető, egyfajta vízió, mely több mint az azt alkotó résztörténetek összessége.

Egyénileg nézve minél több történet birtokosai vagyunk, annál több perspektívából látjuk életünk dolgait, s amikor a vallásos közösségben történeteket osztunk meg egymással, tulajdonképpen szempontokat is közvetítünk. A kereszténység perspektíva-rendszert hagyományoz nemzedékről-nemzedékre. S ez a „perspektíva-köteg” mint Isten-történetek sokasága hagyományozódik az egyházban. Kereszténynek lenni részben annyi, mint felvenni egy szempontrendszert, s mintegy benne állni ebben a történetfolyamban. Ezzel olyan történet részesei vagyunk, amely segít értelmezni az életet, nevet ad vágyainknak, szókincset ad érzéseinknek. Amit megélünk, illetve megértünk, kommunikálhatóvá válik azok számára, akik beszélik a kereszténység vallásos nyelvét.

A vallás hermeneutikai szerepe az élmények és tapasztalatok sajátos feldolgozásában van, és abban segít, hogy olyan nézőpontból értelmezzük életünket, amely Istent létező valóságnak tekintti, Akivel párbeszédben állhatunk, illetve Akinnek hatása van nemcsak az egyéni életre, hanem a tágabb közösségre, sőt az egész világra egyaránt.

Hogyha az élettörténetet úgy tekintjük, mint egy meta-elbeszélést, akkor a kereszténység úgy jelenik meg mint ami élettörténetünkhöz képest egyfajta „meta-meta-elbeszélés,” tágabb összefüggésben értelmezett valóság. Isten és az ember kapcsolatáról szóló meta-elbeszélés tehát egy folyamatosan változó, perspektívái tekintetében mégis állandó rendszer, tradíció, amely